

Aldonas Pupkis
Vilnius

LIETUVIŲ LITERATŪRINĖS KALBOS AFRIKATŲ IR ATITINKAMŲ PRIEBALSIŲ JUNGINIŲ SUDĖTIES KLAUSIMU

Pastaraisiais metais pasirodė keletas darbų, liečiančių lietuvių literatūrinės kalbos afrikatų *ts* (*c*), *dz*, *tš* (*č*), *dž* ir atitinkamų garsų junginių sudėtį. V. Vaitkevičiūtės disertacijoje¹, E. Mikalaukaitės ir V. Vaitkevičiūtės straipsniuose² bandoma pagrįsti hipotezė, kad *ts*, *dz*, *tš*, *dž* morfemos viduje laikytini atskiromis fonemomis, o morfemų sandūroje – dviejų fonemų samplaikomis tik dėl jų fonetinio netaipumo.

Iš senesniosios lingvistinės lietuvių literatūros mums nežinomas nė vienas autorius, bandęs fonetiškai atriboti *ts*, *dz*, *tš*, *dž* morfemos viduje nuo atitinkamų junginių morfemų sandūroje.

G. Ostermejeris afrikatas laikė garsų junginiais³. Fr. Kuršaitis taip pat manė, kad afrikatos yra dviejų garsų junginiai⁴. Tačiau šie junginiai „visur turi tik paprastojo (einfach) priebalsio reikšmę, ir tai pravartu žinoti akcentologijai“⁵.

K. Jaunius pirmą kartą paliečia kalbamuosius junginius morfemų sandūroje. „*d* arba *t* su *s* sandūroje (sudurtiniuose žodžiuose) pakinta į *c*. Žodžiai *pėd-sakas*, *ant-skariai*, *at-stóti* tariami *pėcakas*, *anckariai*, *actóti*“⁶:

J. Jablonskis afrikatas laikė priebalsių diftongais. Juose „aiškiai girdėti suliejamą į vieną mišrų garsą raidės *t* ir *š*, *d* ir *ž*“⁷. Todėl ir rašydami turėtume būti nuoseklesni. „Jei rašome *vedžiau* (*dž*), reikėtų rašyti ir *metšiau* (*tš*)“⁸.

¹ В. Вайткевичюте, Согласные литовского литературного языка, Диссерт., Л., 1956 (toliau disert.). Disertacija yra Leningrado Gorkio v. bibliotekoje prie Leningrado universiteto.

² E. Mikalaukaitė, Afrikatos ar garsų samplaikos, „Kalbos kultūra“, 3, Vilnius, 1962; V. Vaitkevičiūtė, Lietuvių kalbos priebalsių tarimo fazių kitimas, — „Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kokiokviumo medžiaga“, I, Vilnius, 1964 (toliau KM).

³ Neue Littauische Grammatik ans Licht gestellt von Gottfried Ostermeyer, Königsberg, 1791, S. 5, 11.

⁴ Wörterbuch der Littauischen Sprache von Friedrich Kurschat, Erster Teil, Halle, 1870 S. X, Grammatik der Littauischen Sprache von Dr. Friedrich Kurschat, Halle, 1876, S. 23.

⁵ Grammatik der Littauischen Sprache von Dr. Friedrich Kurschat, Halle, 1876, S. 27, žr. t. p. S. 312.

⁶ К. Явнис, Грамматика литовского языка, Петроград, 1908—1916, стр. 6.

⁷ Jablonskio raštai (red. J. Balčikonis) III, Kaunas, 1934, p. 6.

⁸ J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, Vilnius, 1957, p. 179.

J. Otrębskis savo lietuvių kalbos gramatikoje⁹ garsus, o tuo pačiu ir afrikatas, nagrinėja trejopu požiūriu: artikuliaciniu, distributyviniu ir istoriniu. Nurodydamas, kad afrikatos atsiradusios ne tik istoriškai iš junginių *tj>tš*, *dj>dž*, bet vartojamos ir onomotopėjiniuose žodžiuose, autorius kalba dar apie trečiąją afrikatų kilmės rūšį – kontraktiją. Kontrakcijos keliu *c* atsirado iš *ts*, o *č* iš *tš*: *med-šarkė>mečarkė*, *at-si-gulė>acigulė* ir pan.¹⁰

Tačiau visos šios mintys buvo padiktuotos tiktai gyvo stebėjimo. Nė viename iš minėtų darbų nėra eksperimentinio kalbamųjų garsų tyrimo. Tik V. Vaitkevičiūtė, eksperimentiniu būdu tyrusi lietuvių kalbos priebalsius, bando savo mintis grįsti eksperimentinių tyrimų rezultatais.

„Kiekvieną afrikatą, – rašo V. Vaitkevičiūtė¹¹, – galima charakterizuoti dviem požiūriais: 1) skardumo arba duslumo ir 2) santykio tarp sprogstamosios ir pučiamosios dalies“ požiūriu. Nuo afrikatų skiriasi garsų junginiai *ts*, *dz*, *tš*, *dž* esantys skirtingose to paties žodžio dalyse arba žodžių sandūroje, nesvarbu, ar proklitiko (enklitiko) ir savarankiško žodžio, ar dviejų savarankiškų žodžių sandūroje Afrikatų „pučiamasis elementas esti labai trumpas, o šių samplaikų – ilgas, kaip ir kitose pozicijose tariamų pučiamųjų priebalsių *s*, *š*, *z*, *ž*“¹². Afrikatose „perėjimas nuo sprogstamojo elemento prie pučiamojo staigumu nepasižymi, priešingai, jis įvyksta taip sklandžiai, kad net negalima nustatyti ribos tarp šių dviejų elementų“¹³.

Šioms išvadoms pagrįsti V. Vaitkevičiūtė disertacijoje pateikia 40 kimogramų. Didžioji dauguma (net 38) kimogramų pateikta dviejų diktorių: pačios darbo autorės ir V. S. Dvi trečiojo diktoriaus kimogramos nepatvirtina autorės išvadų.

Svarbiausias V. Vaitkevičiūtės darbo trūkumas – afrikatų ir atitinkamų garsų junginių lyginimas nevienodose fonetinėse pozicijose. Pvz., kalbamieji garsai lyginami žodžiuose *mėdžių* ir *atžėlti*¹⁴ arba absoliutinės pradžios afrikatos su žodžio vidaus junginiais, ne tų pačių diktorių tarimas ir pan. Autorė niekur nepaaiškina to fakto, kad kai kuriose kimogramose afrikatų abi dalys beveik lygios arba pučiamoji dalis ilgesnė už sprogstamąją (žr. disert. žodžių kimogramas *cypčioti* (kimograma Nr. 69), *cỹpti* (72), *čiūčiūti* (75), *mačiaiū* (76), *čiūopti* (78), *dzūkās* (79), *dzvakt* (80), *dziubsėti* (82), *didžiausias* (83), o taip pat *nečiūpinėk* (103), *necỹpk* (166), *žvilgčioti* (189), *išdžiūvo* (253) ir kt., o taip pat LKK, 62, 65 pav.).

Kartais kelia abejonių autorės nustatytos kalbamųjų junginių dalių ribos, žr. kimogramas žodžių *atsėmė* (disert. 214), *atsirādo* (215), *mat šaukia* (222) ir ypač kimogramas Nr. 217 (*atšaukti*) ir 218 (*atšaukė*, turi būti *atšaukė*).

Junginys *ts* virštąs afrikata tada, kai abu jo „dėmenys esti toje pačioje morfemoje (samplaikų *tš*, *dz*, *dž* abu garsai nepasitaiko toje pačioje morfemoje)“¹⁵, pvz., *atsi-klāusti* (sk. *aciklāusti*), *atsi-sākė*, *atsistōk* (sk. *acistōk*) ir t.t. Šiuose pavyzdžiuose *at-* yra priešdėlis, o *-si-* sangražinė dalelytė, galinti būti ir žodžio gale (pvz., *velka si*).

⁹ Jan Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, I, Warszawa, 1958.

¹⁰ Ten pat, p. 361.

¹¹ В. Вайткевичюте, disert., p. 108.

¹² V. Vaitkevičiūtė, KM, p. 9.

¹³ V. Vaitkevičiūtė, Lietuvių literatūrinės kalbos priebalsinių fonemų sudėtis, – „Lietuvių kalbotyros klausimai“, I (toliau LKK), Vilnius, 1957, p. 16.

¹⁴ V. Vaitkevičiūtė, KM, p. 9.

¹⁵ Ten pat, p. 10.

Morfologinė riba čia akivaizdi, ir sunku atplėšti šiuos pavyzdžius nuo kitų panašaus skambėjimo žodžių (pvz., *at-sijo*). Žodžiuose *pàts*, *viėšpats* afrikatos taip pat iš esmės yra dalijamos morfologinės ribos.

E. Mikalaukaitė taip pat afrikatomis laiko minėtus pavyzdžius, o afrikatų tarimas tokiuose žodžiuose, kaip *atsàko*, *atsėjo*, *atsijo*, *atsakà*, *atžalà* ir pan. esąs „svetimas literatūrinės kalbos normoms“¹⁶.

Reikia pasakyti, kad dzūkų tarmėje afrikatos ir atitinkami junginiai taip ir tariami, tačiau aukštaičių vakariečių pietiečių tarmėje šios garsų grupės nėra skiriamos.

Negalima sutikti su V. Vaitkevičiūte, kad tik žemaičių ir šiaurės vakarų aukštaičių tarmėse kalbiamieji junginiai ir morfemų sandūroje virstą afrikatomis¹⁷. Tiesa, daugelyje tarmių tokiais atvejais netarimos afrikatos, nes jungiami ne tokie žodžiai, kurie galėtų sudaryti afrikatas, pvz., *an žėmės*, *ka sakiaū*, bet niekada neišgirsi-me literatūrinėje tarmėje tariant *at-sargùs* (= *acargùs*), *ač-stók* (= *actók*) ir pan. (Kapsukas, Sasnava, Kazlų Rūda, Vilkaviškis ir kt.).

Leningrado L. Ščerbos v. eksperimentinės fonetikos laboratorijoje prie Leningrado Valstybinio universiteto kalbamuoju klausimu padaryta apie 800 oscilogramų, apie 40 spektrogramų ir surengtas 1 inversinės perklausos seansas. Diktoriai ir auditoriai visi kilimo iš Gudelių, Kudirkos Naumiesčio, Kazlų Rūdės, Sasnavės, Veiverių, Vilkaviškio. 4 iš jų filologai, 1 fonetikas ir 1 nefilologas. Nagrinėjamų garsų tarimu jie niekuo nesiskiria vienas nuo kito.

Kalbiamieji junginiai ir afrikatos įvairiose fonetinėse pozicijose pradžioje buvo įrašomi į magnetofono juostą ne atskiruose žodžiuose, o sakiniuose, nenurodant diktoriaus tyrimo tikslo. Įsitikinus, kad įrašuose tiriamųjų garsų resp. junginių skambėjimas jokiose fonetinėse pozicijose nesiskiria, buvo įrašomi garsai resp. junginiai atskiruose žodžiuose, nes sakinio intonacija, loginis kirtis ir kiti sakinio atributai veikia tiek bendrą afrikatų resp. junginių ilgumą, tiek ir jų sudedamųjų dalių santykius (apie tai žr. žemiau).

Surasti vienodą fonetinę poziciją afrikatomis ir junginiams yra labai sunku, ir todėl mes stengėmės, kad žodžiai su tiriamaisiais garsais nesiskirtų bent skiemenų skaičiumi ir kirčio vieta. Dusliųjų garsų dalių ribos nustatytos pagal charakteringojo šlamesio pasirodymą, skardžiųjų ribos kokių abejonių nekėlė. Laiko rodiklis oscilogramose – 10 milisekundžių (msek.) tarp dviejų viršūnių.

Oscilografinių tyrimų rezultatai pateikiami lentelėje Nr. 1. Pirmojoje skiltyje žymimas vidutinis afrikatos resp. junginio ilgumas (milisekundėmis, suapvalintas 10 msek. ribose), antrojoje – vidutinis pučiamosios ir sprogstamosios dalies santykis, trečiojoje – bendras vidutinis afrikatos ir atitinkamo junginio ilgumas intervokalinėje padėtyje. Kiekvienas dydis buvo gautas iš ne mažiau kaip 6 pavyzdžių (lygaus kiekio kietųjų ir minkštųjų afrikatų resp. junginių). Bendram vidutiniam ilgumui ir santykiui buvo suvartoti visų 6 diktorių duomenys. Lentelėje nepateikti likusių 2 diktorių duomenys, nes jie gauti iš mažiau kaip 6 pavyzdžių (2–4). Ženklas

¹⁶ E. Mikalaukaitė, min. str., p. 58.

¹⁷ V. Vaitkevičiūtė, KM, p. 10–11.

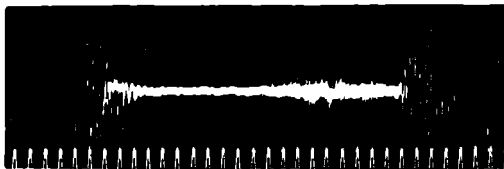
	A P			I L			Z V			N P			Bendras		
ts	170	1,80	160	170	0,90	160	180	0,90	180				170	1,20	160
t+s	140	1,90		140	1,00		170	0,90					150	1,30	
tsC	130	2,25		150	1,10		170	0,90					150	1,30	
-ts	180	3,20		200	1,80		220	1,70					200	2,30	
tš	130	2,25	130	160	1,00	150	160	1,00	160	220	1,75	215	150*	1,40	150
t+š	120	2,00		150	1,10		160	1,00		200	1,85		150*	1,50	
Ctš	110	2,00		130	0,90		120	1,00		190	2,00		130*	1,50	
-tš	200	3,40								240	2,00		200*	2,40	
dz	100	2,00	100							150	0,90	150	130	1,45	130
d+z	100	2,00								150	0,90		130	1,45	
dz-	110	1,90								160	1,00		140	1,45	
dž	80	1,00	80	80	1,00	80	120	1,00	115	130	1,10	125	100	1,00	100
d+ž	80	1,30		80	1,00		110	1,00		120	1,10		90	1,10	
Cdž	80	1,70		80	1,00		100	1,00		120	1,00		90	1,20	
dž-	90	2,00					130	1,00		150	1,00		120	1,30	

* Be diktoriaus N.P. duomenų

tipo *ts* rodo intervokalinę afrikatos padėtį, *t+s* – intervokalinę junginio padėtį, *tsC* – tiriamąją afrikatą drauge su kitais priebalsiais (pvz., *āctas*, *baldžius* ir pan.), *-ts* arba *dž-* afrikatą absoliutiniame žodžio gale arba atit. absoliutinėje žodžio pradžioje.

Kaip matyti iš lentelės, afrikatos ir atitinkami junginiai intervokalinėje padėtyje yra lygūs savo ilgumais arba afrikatos yra ilgesnės už atitinkamus junginius. Afrikatos neintervokalinėje padėtyje yra trumpesnės už atitinkamas intervokalines afri-

katas. Jei tų priebalsių ne 1, o 2 ar 3, afrikatos dar labiau sutrumpėja¹⁸. Absoliutinėje žodžio pradžioje, o ypač absoliutinėje pabaigoje afrikatos ilgesnės už atitinkamas žodžio vidurio afrikatas ir junginius (žr. 1 ir 2 pav.). Mes netvirtiname, kad, sakysim, *ts* žodyje *pāts* skiriasi nuo to paties *ts* žodyje *sucyps*¹⁹, tai kaip galime tvirtinti, kad skiriasi afrikatės ir atitinkami junginiai, jeigu jų ilgumai arba lygūs, arba jų ilgumų skirtumas nėra didesnis už ilgumų skirtumą tarp žodžio pradžios resp. pabaigos ir intervokaliinių afrikatų.

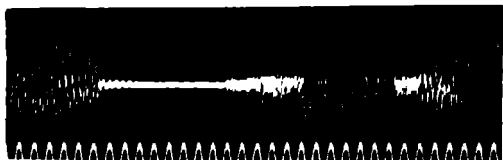
1 pav. *ts* iš *patsai*, S. P.

2 pav. *ts* iš *pats*, S. P.

Tą patį galima pasakyti ir apie skirtumą tarp pučiamosios ir sprogtamosios afrikatų resp. junginių dalies. Be to, reikia pastebėti, kad afrikatų ir atitinkamų junginių ilgumų variavimas visada yra didesnis už afrikatų ir atitinkamų junginių ilgumų skirtumą. Pvz., diktoriaus A. P. *ts* ir *t+s* vidutinis ilgumas atitinkamai lygus 170 ir 140 msek. *ts* variuoja 132 – 184 msek., o *t+s* – 101 – 159 msek. Panašiai variuoja ir atskiros afrikatų resp. junginių dalys.

Nuo ko pridera toks didelis ilgumų variavimas? Tokio variavimo priežastys gali būti dvejopos: nevienodas kalbėjimo tempas ir nevienodos fonetinės pozicijos. Ten, kur pavyko rasti vienodas fonetines pozicijas afrikatoms ir atitinkamiems junginiams, bendras ilgumas ir sudėdamųjų dalių santykis nerodo kokio didesnio afrikatų ir atitinkamų junginių skirtumo (plg. lentelėje Nr. 1 *tš* ir *t+š*, *dz* ir *d+z*, žr. taip pat 3 ir 4 pav.).

3 pav. *tš* iš *telyčia*, N. P.

¹⁸ Tą patį galima pastebėti ir kalbamųjų junginių atžvilgiu.

¹⁹ Plg. V. Vaitkevičiūtė, LKK, p. 36–37.

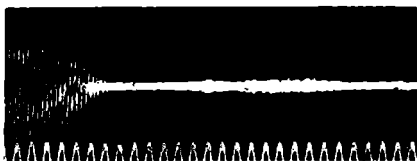

4 pav. *tʃ* iš *bet kad šiā*, N. P.

Tik nevienodu tarimo tempu galima paaikinti afrikatos *tʃ* netapatumą dviejuose izoliuotuose žodžiuose *ypač* (5 ir 6 pav).

5 pav. *tʃ* iš *ypač*, N. P.

6 pav. *tʃ* iš *ypač*, N. P.

Sakinyje esančių vienodos fonetinės padėties afrikatų resp. junginių santykis pridera nuo daugelio aplinkybių. Sakinio (sintagmos) pabaigoje esančiuose žodžiuose afrikatos resp. junginiai esti trumpesni, o pradžioje – ilgesni. Loginis kirtis labai pailgina afrikatas ir kalbamuosius junginius.

Afrikatų resp. junginių ilgumas labai pridera nuo žodžių, kuriuose jie yra, ilgumo. Ilgesniame žodyje afrikatos ir junginiai trumpesni, plg. 7 ir 8 pav.

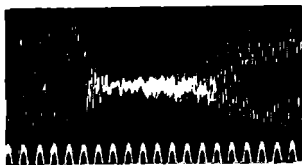

7 pav. *tʃ* iš *o kad šiā*, Z. V.

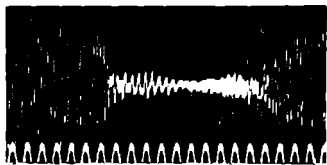

8 pav. *ts'* iš *kad šių*, Z. V.

Afrikatų resp. junginių, o ypač jų dalių santykiui reikšmės turi skiemenų, kuriuose jie yra, charakteris. Kirčiuoto skiemens afrikata resp. junginys visada ilgesnis už nekirčiuoto (žr. 9 ir 10 pav.).

9 pav. *dz'* iš *žodžiai*, A. P.

10 pav. *dz'* iš *žodžius*, A. P.

Kuo toliau skienu su kalbamaisiais garsais nuo kirčiuoto skiemens, tuo tie garsai trumpesni. Ilgame skiemenyje afrikata resp. junginys yra trumpesnis už trumpo skiemens afrikatą resp. junginį (žr. 11 ir 12 pav.).

11 pav. *ts'* iš *pačiūpo*, N. P.

12 pav. *ts'* iš *bučiavo*, N. P.

Čia suminėjome tik keletą svarbesnių faktorių, veikiančių afrikatų resp. junginių ilgumą ir jų dalių santykius. Reikia pasakyti, kad tie faktoriai veikia kalbamuosius garsus kartu, ir neretai sunku pasakyti, kuris iš jų yra svarbiausias, lemiamas.

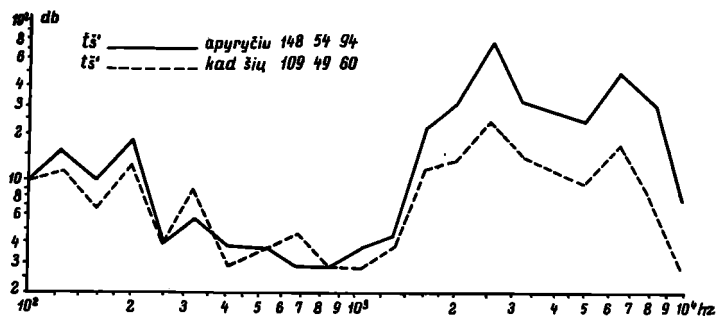
V. Vaitkevičiūtė teisingai pažymi²⁰, kad kalbamųjų garsų abi dalys glaudžiai tarp savęs susijusios. Tačiau įdomu žinoti, koks afrikatų resp. junginių santykis su atitinkamais intervokaliniais garsais.

Vidutinis diktoriaus I.L. *ts* ilgumas 160 msek., o *tš* 150 msek. Vidutinis intervokalinio *s* ilgumas 120 msek., *š* 130, *t* 120 msek. Suma *t+s* duoda 240 msek., o *t+š* – 250 msek. Tuo tarpu afrikatose resp. junginiuose *š* yra trumpesnis už *s*. Panašų vaizdą gautume paanalizavę ir kitų diktorių afrikatas resp. junginius.

Spektrinei afrikatų resp. junginių analizei tiriamieji garsai buvo išskiriami iš žodžio segmentatoriumi (magnetofonu su besisukančiuoju disku), ir po to impulsas buvo perduodamas spektro analizatoriui, kurio kiekvienas kanalas turi įvairaus dažnumo diapazoną. Grafiko horizontalinėje ašyje žymimas dažnumas hercais, o vertikalinėje – intensyvumas decibelais. Kaip matome, grafike nėra laiko ašies, ir toks spektras, kuriame perduodama funkcija nesikeičia laiko atžvilgiu, vadinasi *kvazistatinis*²¹.

Afrikatų resp. junginių spektruose pastebima ryški energijos koncentravimo sritis, kurios dažnumai šitokie: *tš* – 2600 – 6500 hz, *dž* – 3200 – 6300 hz, *ts* – 300 – 8000 hz.

Afrikatų ir atitinkamų junginių spektrai sutampa ne tik svarbiausia energijos koncentravimo sritimi, bet ir kitomis sritimis (žr. 1–4 pieš.). *tš* ir *t+š* (1 pieš.) ilgumai gerokai skiriasi: 148 msek. ir 109 msek., tačiau spektras afrikatos ir junginio skirtumo nerodo. *dž* ir *d+ž* (2 pieš.) ilgumai nesiskiria, tačiau afrikatos ir junginio sudamosios dalys nesutampa. Bet ir čia spektras kokio skirtumo tarp jų neparodo²².

1 pieš.

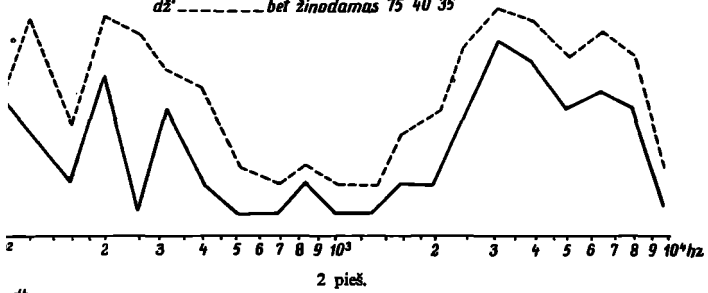
²⁰ V. Vaitkevičiūtė, LKK, p. 16.

²¹ Р. Якобсон, Г. М. Фант и М. Халле, Введение в анализ речи. — „Новое в лингвистике“, вып. II, Москва, 1962, стр. 176.

²² Visi minėtieji spektrai padaryti iš diktoriaus A. P. įrašų. Papildomai padarius „regimosios kalbos“ („visible speech“) tipo spektrus iš kitų dviejų diktorių įrašų, taip pat nepastebėta kokio skirtumo tarp afrikatų ir atitinkamų junginių. Nuo kvazistatinių spektrų pastarieji šiek tiek skiriasi energijos koncentravimo intensyvu nu. Tai galėjo priderėti ir nuo diktorių, ir nuo pačių prietaisų.

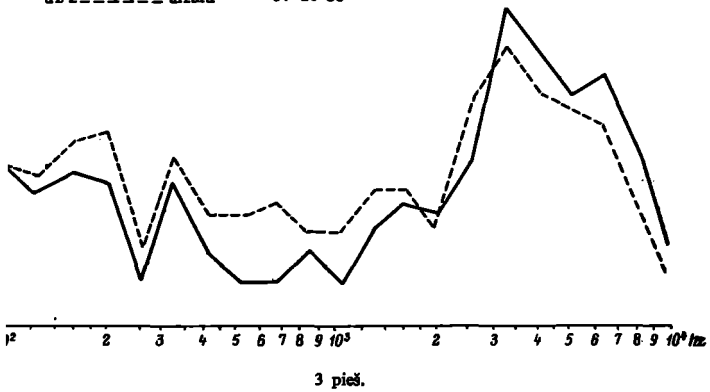
db

dž' ————— tadžikus 62 22 35
 dž' ————— bet žinodamas 75 40 35

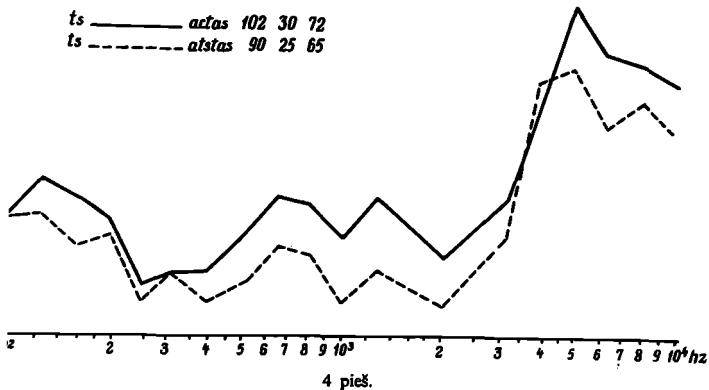
db

dž ————— Azerbaidžane 95 31 64
 dž' ————— ažiata 64 28 38

db

ts ————— ačtas 102 30 72
 ts ————— atstas 90 25 65

Kokio skirtumo tarp afrikatų ir atitinkamų junginių nematyti ir iš inversinės perklausos duomenų (žr. lentelę Nr. 2, kur duomenys gauti iš ne mažiau kaip 20 pavyzdžių ir pateikti procentais).

Lentelė Nr. 2

	1 auditorius			2 auditorius		
tš	št 90		šd 10	št 70		šn 30
t+š	št 90	šl 5	šn 5	št 75		šn 25
dž	žd 70	ždn 20	žn 10	žd 68	žič 18	žn 14
d+ž	žd 75		žn 25	žd 70		žn 30
ts	st 66	sl 17	sd 17	st 66	sl 17	sn 17
t+s	st 66	sl 22	sd 12	st 34	st 22	sn 44

Iš viso to, kas pasakyta, galėtume konstatuoti afrikatų ir atitinkamų junginių fonetinį tapatumą ir todėl laikyti afrikatas fonemų junginiais²³. Tačiau tokiu atveju susidurtume su keletu prieštaraujančių faktų. Visų pirma, lietuvių kalbos žodžio pradžioje retai pasitaiko priebalsių junginių tipas *sprogstamasis + pučiamasis*.

Intervokalinės afrikatos, ypač *tš*, *dž*, paprastai esti minkštosios, o kietosios sutinkamos garsažodžiuose arba svetimuose žodžiuose ir jų procentas kalboje gana mažas (žr. lentelę Nr. 3, kur duomenys pateikti procentais, gautais iš rišlaus teksto, apimančio apie 2 milijonus spaudos ženklų).

Lentelė Nr. 3

tš	0,75	tš'	99,25
t+š	36,11	t+š'	63,89
dž	0,91	dž'	99,09
d+ž	51,06	d+ž'	48,94
ts	5,27	ts'	94,73
t+s	23,48	t+s'	76,52
dz	—	dz	100
d+z	100	d+z'	—

²³ Plg. Л. В. Щерба, Теория русского письма, — „Избранные работы по русскому языку“, Москва, 1957, стр. 165; Л. Р. Зиндер, Фонематическая сущность долгого палатализованного [š:] в русском языке, — „Научные доклады высшей школы, „Филологические науки“, 1963, № 2, стр. 139–140.

Keturių priebalsių junginiai paprastai prasideda sonantu. Ne sonantu prasideda kitų kalbų žodžių junginiai, kurių dažnumas mažas. Jeigu laikytume afrikatas junginiais, keturių priebalsių junginių sistemą reikėtų papildyti tokiais junginiais, kaip *pštš'*, *kštš'*.

Penkių priebalsių junginiai paprastai dalijami morfologinės ribos. Be morfologinės ribos būtų junginiai su afrikatomis=fonemų junginiais: *lpštš'*, *nkštš'* ir pan.

Iš junginių statistikos ypač išsiskiria junginiai su afrikatomis, jeigu pastarąsias laikysime junginiais. Tai ypač pasakytina apie 4 priebalsių junginius, kur *kštš'* sudaro 18,88% visų 4 priebalsių junginių, o plačiausiai vartojamas junginys be afrikatos *nks'* tik 14,5%. Trijų priebalsių junginių sistemoje tas *kšč'* taip neišsiskiria.

Tokiu būdu matome, kad priebalsių junginių sistemoje *ts*, *dz*, *tš*, *dž* funkcionuoja ne kaip priebalsių junginiai, o kaip atskiros fonemos. Nustatant to ar kito kalbos elemento sudėtį ir vietą sistemoje, visada pravartu kreiptis į pačią sistemą, o tik paskui į nefonologines priemones²⁴. Todėl *ts*, *dz*, *tš*, *dž* lietuvių literatūrinėje kalboje, gal būt, būtų geriau laikyti atskiromis fonemomis tiek morfemų viduje, tiek ir morfemų sandūroje. Morfologinis dalumas šiuo atveju, matyt, neturi reikšmės.

²⁴ Основные направления структурализма, Москва, 1964, p. 72; plg. taip pat A. Martinet, Un ou deux phonèmes? — „Acta linguistica“, I, 1939, s. 94 — 103, Fr. Hintze, Zur der Frage monophonematischen Wertung, — „Studia linguistica“, IV, 1950, S. 14—24.